

HALKEVLERİNİN VİLAYAT-I ŞARKİYYE'DEKİ FAALİYETLERİ [1932-1951]*

*Ercan ÇAĞLAYAN***

ÖZET

İmparatorluk bakiyesi üzerine kurulan Kemalist Cumhuriyet radikal bir modernleşme politikasını benimseyerek “ümmetten millet yaratmak” için yeni bir kimlik inşasına girişti. Söz konusu kimlik inşası, Althusser’in kavramsallaştırmasıyla, devletin ideolojik ve baskı aygıtlarıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Şüphesiz, erken Cumhuriyet döneminin önemli ideolojik aygıtlarından biri olan Halkevleri [1932-1951], Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesinde ve yeni kimlik inşasında önemli bir yer tutar.

Halkevlerinin kurulmasında dönemin faşist ve totaliter rejimlerine sahip olan Sovyet Rusya, Almanya, İtalya, Macaristan ve Çekoslovakya’daki yetişkin eğitimi veren ve boş zaman etkinliklerinin yapıldığı benzer kurumlar örneklik teşkil etmiştir. Halkevi faaliyetlerinin başat çalışma alanları ulusal ve seküler çalışmalar olmakla birlikte halkevlerinin beş temel hedefi gerçekleştirmek için kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu hedefleri, halka Kemalist ideolojiyi benimsetmek, seküler bir yaşam tarzı aşmak, milliyetçi retorikle “kaynaşmış bir kütle” yaratmak, çeşitli kurslarla yetişkin nüfusu eğitmek, Türk dili, tarihi ve kültürünü gün yüzüne çıkarmak şeklinde sıralamak mümkündür. Halkevleri söz konusu hedefleri gerçekleştirmek için Dil-Tarih-Edebiyat, Ar [Güzel Sanatlar], Gösterit [Temsil], Spor, İctimai [Sosyal] Yardım, Köycülük, Halk Dersaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat [Yayın], Müze ve Sergi şubeleriyle faaliyet gösteriyordu. Halkevleri tüm çalışmalarını söz konusu dokuz ayrı şube aracılığıyla icra ediyordu.

Erken Cumhuriyet döneminde yukarıda zikredilen amaçları gerçekleştirmek, daha doğru bir ifadeyle halka Kemalist ideolojiyi benimsetmek ve halkı Kemalist ideolojinin “makbul vatandaşları”na dönüştürmek için, Vilayat-ı Şarkıyye olarak adlandırılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çok sayıda halkevi açılmıştır. Bilhassa, Kürtçenin ve Arapçanın yoğun bir şekilde konuşulduğu Vilayat-ı Şarkıyye’de halkevlerinin temel görevi Türkçeyi yaygınlaştırmak ve halkı Türklük etrafında kenetlemek olmuştur. Bu çalışmada hususen halkevlerinin Vilayat-ı Şarkıyye’deki faaliyetlerine

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi FEF Tarih Bölümü, E-mail: caglayanercan@gmail.com

yoğunlaşarak bölge halkının halkevleri aracılığıyla Kemalist sisteme dâhil edilme süreci ele alınıyor.

Anahtar Kelimeler: Kemalist Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi, Halkevleri, Halkodaları, Vilayat-ı Şarkıyye ve Türkleştirme Politikaları.

THE ACTIVITIES OF THE PEOPLE'S HOUSES IN THE EASTERN PROVINCES [1932-1951]

ABSTRACT

The fact that a large number of the Turkish population was illiterate and the education level of the people was low in the early years of the Republic was considered to be the biggest threat against Turkey's taking its place in "the modern world" by the founder cadre of the Republic. Moreover, Turkish Hearts which played a special role in infusing the Kemalist ideology into public in the early period of Republic were closed and this reveals the need for a new ideological apparatus of the Kemalist Republic. Therefore, the establishment of a new ideological organization due to such reasons was discussed in the beginning of 1930s.

Founded on the remainder of Empire, the Kemalist Republic undertook building a new identity through a radical modernization policy in order to "create a nation out of a religious community". The identity construction in question, conceptualized by Althusser, was performed through the ideological and repressive apparatus of the state. Undoubtedly, one of the most important ideological apparatus of the early Republic (1932-1951) People's Houses had an important place in adopting the Kemalist ideology and in the construction of a new identity.

Numerous People's Houses were opened in the East and Southeast Anatolia known as Eastern Provinces [Vilayat-ı Şarkıyye] in order to reach the aims listed above, in other words, to infuse the Kemalist ideology into public and to convert the public into the "acceptable citizen" of the Kemalist ideology. In particular, the main task of People's Houses in Eastern Provinces where Kurdish and Arabic were heavily spoken was to popularize Turkish and to knock people around Turkishness. This study discusses the process of integrating the local community into the Kemalist system through People's Houses by focusing on especially the activities of People's Houses in Eastern Provinces.

STRUCTURED ABSTRACT

Upon these developments, People's Houses [Halkevleri] was opened in February 19, 1932, in fourteen different provinces as Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya and Samsun. Shortly after their establishments, People's Houses were spread the whole country, and they became active in all provinces and major districts that were

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

compatible with *Working Regulations of People's Houses* [Halkevleri Çalışma Talimatnamesi] until the date they were closed -August 11, 1951. On the other hand, in 1940 People's Rooms/community centres [Halkodaları], a small sample of People's Houses with a similar mission, was opened in the neighborhoods and villages where People's Houses institution could not be opened. People's Rooms was established with the aim of carrying the reforms to the villages, spreading the modern techniques and inspiring a secular and positivist attitude. In 1950, the total number of People's Houses was 478, including one in London, while the number of People's Rooms was 4,322.

The similar institutions where leisure activities and adult education were provided in the fascist and totalitarian regimes of the Soviet Russia, Germany, Italy, Hungary and Czechoslovakia constituted a model for the establishment of People's Houses. It is possible to say that People's Houses was established to work on five objectives although its principal activities were national and secular work. These objectives could be listed as (i) infusing Kemalist ideology into public, (ii) adopting a secular life style, (iii) creating a "fused mass" with nationalist rhetoric, (iv) training the adult population in various courses, and (v) unearthing Turkish language, history and culture. To achieve these objectives, People's Houses acted through various branches such as Language-History-Literature, Fine Arts, Performing, Sports, Social Welfare, Villagism, Public training and courses, Library and Publication, Museum and Exhibition. People's Houses carried all its work via these nine different branches.

The most dominant objective of the People's Houses or People's Rooms which were among the most significant tools of the single party administration of the Republic was "to train the public in accordance with the regime" and thus consolidate the Kemalist ideology. People's houses fulfilled their purpose through raising nationalist/Turkist and secular/contemporary individuals as a distinguishing feature. In order to achieve this goal the people's houses were active in political, social and cultural fields for more than two decades and taking socialist, nationalist and fascist countries such as Soviet Russia, Germany and Italy as their model they endeavoured to rebuild a society. In short, it is possible to claim that people's houses which brought the public together in a circle of Kemalist principles undertook an important mission while transforming the the idea of *religious community* into an idea of *nation* and this in turn had a function to both secularize the public and render them a "socialized and combined community" around the notion of Turkism.

The eastern provinces where a Kurdish and an Arab population was intensive were undoubtedly amongst the most important fields of activity of the People's Houses. Initially they were inaugurated in a number of cities in 1932 and from the same year on they were organized in the eastern provinces as well. People's Houses were primarily built in Diyarbakir and it was followed by Tunceli [Dersim], Mardin, Siirt, Urfa, Elazığ, Erzurum, Bingöl, Muş, Malatya, Ağrı, Kars, Van, Hakkâri and their counties; they endeavoured to spread the Turkish language by organizing literacy courses or language competitions in Turkish. Depending on the services conducted we can conclude that the people's houses in the region were places where they

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

aimed “to inject Turkish culture”. In many reports written about the region it was frequently stated that People’s Houses/People’s Rooms/Community Centers were crucial in the spread of Turkish and in internalizing the republican regime in the provinces and their counties.

With respect to reports written about the region a great number of People’s Houses and People’s Rooms were built there. The People’s Houses/People’s Rooms in the region organized various courses, conferences, films, plays and some other activities so as to make people adopt the regime and use Turkish in every aspect of their lives. The essential goal in arranging the aforementioned activities in the eastern provinces was to ‘Turkicize’ and ‘civilicize’ the Kurds as it is also one of the main goals of Kemalism. In other words the fundamental goal of such a Turkist and Turkish centered propaganda of People’s Houses towards Kurds was to civilicize them through Turkicizing, or to Turkicize them through civilisation. That is to say the most important duty of people’s houses in the eastern provinces was “to combat against foreign languages” and generalize Turkish. Certain sub-branches of the people’s houses such as *the Department of Language and Literature, the Department of Villagery, the Department of People’s Schoolrooms and Courses* were all responsible for spreading Turkish. However the Kemalist ideology did not attract enough attention or spread on the base of the society due to the fact that a Kemalist class consisting mostly of teachers, students, military officials and civil servants who had had positions in the party administration of Republican People’s Party [Cumhuriyet Halk Partisi] and people belonging to the middle and upper classes who worked for the first time in the public domain were active in the construction process of the people’s houses and throughout miscellaneous activities. Some other important reasons to be mentioned amongst all for the failure of the Kemalist regime in its aim to be consolidated by the society are that a considerable part of the population of the region lived in the rural areas, the percentage of urbanization and literacy was very low, nearly the whole society members had strong conventions owing to loyalty to religion and that the vast majority of the population spoke Kurdish and Arabic. This situation certainly makes it manifest that the People’s Houses/ People’s Rooms of the region were not as successful as they were expected be in spreading Turkish in the region which itself is the very stipulation for the Kemalist ideology to be accepted and to survive.

Key Words: Kemalist Republic, Single-Party Period, People’s House, People’s Rooms, Eastern Provinces and Turkification policies.

Giriş

İmparatorluk bakiyesi üzerine kurulan Kemalist Cumhuriyet radikal bir modernleşme politikasını benimseyerek “ümmetten millet yaratmak” için yeni bir kimlik inşasına girişti. Söz konusu kimlik inşası, Althusser’in kavramsallaştırmasıyla, devletin ideolojik ve baskı aygıtlarıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Şüphesiz, erken Cumhuriyet döneminin önemli ideolojik aygıtlarından biri olan Halkevleri [1932-1951], Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesinde ve yeni kimlik inşasında önemli bir yer tutar. Halkevi faaliyetlerinin başat çalışma alanları ulusal ve seküler çalışmalar olmakla birlikte halkevlerinin beş temel hedefi gerçekleştirmek için kurulduğunu

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

söylemek mümkündür. Bu hedefleri, halka Kemalist ideolojiyi benimsetmek, seküler bir yaşam tarzı aşılamak, milliyetçi retorikle “kaynaşmış bir kütle” yaratmak, çeşitli kurslarla yetişkin nüfusu eğitmek, Türk dili, tarihi ve kültürünü gün yüzüne çıkarmak şeklinde sıralamak mümkündür (Çağlayan, 2014: 193-196). *CHP Halkevleri Öğreneği* [Talimatnamesi]’nde halkevlerinin kuruluş amacının “Cumhuriyet ve inkılâp esaslarını bütün ruhlarla ve fikirlere hâkim mukaddes iman şartları halinde perçinlemek” olduğu belirtiliyordu (CHP Halkevleri Öğreneği, 1935: 1-4). Kemalist ideologlardan Behçet Kemal Çağlar da halkevlerinin üç temel ihtiyaçtan doğduğunu ifade ediyordu: Birincisi, parti ve aydınların ülkeyi tanıma ve halkla yakınlaşma isteğidir. İkincisi, parti prensiplerini ve reformları topluma yayma ihtiyacıdır. Üçüncüsü ise, toplumu ve bilhassa gençliği “kaynaşmış bir kütle” haline getirme istek ve ihtiyacıdır (Şimşek, 2002: 70). Açıkçası, halkevlerinin esas gayesi halkı “terbiye etmek”ti. Halkevlerinin bu gayesi *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*’nde “terbiye”, “halk terbiyesi”, “mürebbi”, “toplumun mürebbi Halkevleri” ve “telkin” gibi kavramlar kullanılarak açık bir biçimde ortaya konuluyordu (CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940: 14, 31). Tüm bu söylediklerimizden anlaşılacağı üzere halkevlerinin açılmasının esas gayelerinden biri Kemalist Cumhuriyet’in başlatmış olduğu inkılâp hareketlerini halka benimsetmekti (Köçer & Aydemir, 2015: 636).

Halkevleri söz konusu hedefleri gerçekleştirmek için Dil-Tarih-Edebiyat, Ar [Güzel Sanatlar], Gösterit [Temsil], Spor, İctimai [Sosyal] Yardım, Köycülük, Halk Dersaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat [Yayın], Müze ve Sergi şubeleriyle faaliyet gösteriyordu. Bununla birlikte zikredilen şubelerden sadece üç şubenin mevcut olması bir halkevinin açılması için yeterliydi.¹ Halkevleri tüm çalışmalarını söz konusu dokuz ayrı şube aracılığıyla icra ediyordu. Bunun yanı sıra halkevleri CHP’nin kültür kolları gibi çalışıyor ve bu durum *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*’nde açık bir biçimde ifade ediliyordu: “Halkevleri şubelerinin, bütün çalışmalarında, Parti programının göz önünde tutulması; bunların her vesile ile yayılması ve kökleştirilmesi esastır” (CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940: 4).

Halkevlerinin kurulmasında dönemin faşist ve totaliter rejimlerine sahip olan Sovyet Rusya, Almanya, İtalya, Macaristan ve Çekoslovakya’daki yetişkin eğitimi veren ve boş zaman etkinliklerinin yapıldığı benzer kurumlar örneklik teşkil etmiştir. Bu bağlamda Almanya’da Yurttaşevi, Toplumevleri ve Hemşirevi, İngiltere’de Halk Eğitim Cemiyeti, İtalya’da Dopolaro, Çekoslovakya’da Mozarih ve Macaristan’da Macar Ulusal Kültür Cemiyeti, Uranya Cemiyeti, Çiftçi Dernekleri ve İşçi Jimnazları halkevlerine örneklik teşkil eden kurumlardı. Şüphesiz halkevlerinin açılmasında en büyük örneklerden biri Sovyet Rusya’daki Narodniodom [Halkevi] adlı kurum olmuştur (Şimşek, 2002: 60).

Erken Cumhuriyet döneminde yukarıda zikredilen amaçları gerçekleştirmek, daha doğru bir ifadeyle halka Kemalist ideolojiyi benimsetmek ve halkı Kemalist ideolojinin “makbul vatandaşları”na dönüştürmek için, Vilayat-ı Şarkıyye olarak adlandırılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çok sayıda halkevi açılmıştır. Bilhassa, Kürtçenin ve Arapçanın yoğun bir şekilde konuşulduğu, “Türklüğe dair ipuçlarının” az olduğu Vilayat-ı Şarkıyye’de halkevlerinin temel görevi Türkçeyi yaygınlaştırmak ve halkı Türklük etrafında kenetlemek olmuştur. Bu çalışmada hususen halkevlerinin Vilayat-ı Şarkıyye’deki faaliyetlerine yoğunlaşarak bölge halkının halkevleri aracılığıyla Kemalist sisteme dâhil edilme süreci ele alınıyor.

¹ Halkevlerinin kuruluş amaçları, şubeleri ve çalışma alanları hakkında detaylı bilgi için bkz. *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932; *CHP Halkevleri Öğreneği*, Ulus Basımevi, Ankara 1935; *CHP Halkevleri Çalışma Öğreneği*, Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938; *CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Zerbamat Matbaası, Ankara 1940.

Vilayat-ı Şarkıyye’de Halkevlerinin Açılması

Cumhuriyet’in kurucu kadroları için Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye nüfusunun büyük bir bölümünün okuryazar olmaması ve halkın eğitim seviyesinin düşük olması Türkiye’nin “çağdaş dünyada” yer almasının önündeki en büyük engeldi. Dahası, erken Cumhuriyet döneminde Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesinde müstesna bir yere sahip olan Türk Ocakları’nın kapatılmış olması da Kemalist Cumhuriyet’in yeni bir ideolojik aygıtı ihtiyacını ayyuka çıkarmıştı. İşte bu gerekçelerden dolayı 1930’ların başında yeni bir ideolojik teşkilatın kurulması fikri gündeme geldi. 2 Ocak 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “Fırkada [Cumhuriyet Halk Fırkası] Faşist teşkilatını andırır bir gençlik teşkilatı yapılanması [ve] memleketin her tarafında şubeleri[nin] bulun[acağı]”nın ifade edilmesi halkevlerinin kuruluşunu hızlandırdı (Tunçay, 2005: 306).

Bu gelişmelerden sonra 19 Şubat 1932 tarihinde Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun’da olmak üzere on dört vilayette halkevi açıldı.² Halkevleri, kuruluşundan kısa bir süre sonra ülke geneline yayılarak kapandıkları 11 Ağustos 1951 tarihine kadar *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*’ndeki şartlara uyan tüm vilayet ve büyük kazalarda faaliyet gösterdi. 1940 yılında ise halkevi teşkilâtının kurulmadığı mahalle ve köylerde halkevlerinin küçük bir örneği olan ve benzer çalışmalar yürüten halkodaları açıldı. Zürcher’in de önemle altını çizdiği üzere halkodaları, reformları köylere götürmek, modern teknikleri yaymak, laik ve pozitivist bir tutum aşlamak maksadıyla kurulan kuruluşlardı (Zürcher, 2003: 282). 1950 yılında halkevlerinin toplam sayısı biri Londra’da olmak üzere 478, halkodalarının sayısı ise 4.322 idi (Şimşek, 2002: 61).

İlk olarak 1932 yılında birçok ilde açılan halkevleri Vilayat-ı Şarkıyye bölgesinde de aynı tarihten itibaren birçok ilde teşkilatlandı. Bölgede başta Diyarbakır olmak üzere Tunceli [Dersim], Mardin, Siirt, Urfa, Elazığ, Erzurum, Bingöl, Muş, Malatya, Ağrı, Kars, Van ve Hakkâri vilayetleri ve kazalarında açılan halkevleri Türkçe okuma yazma kursları ile Türkçe müsabakalar tertip ederek bölgede Türkçenin yaygınlaşmasına çalışmışlardır. Söz konusu çalışmalardan dolayı bölgedeki halkevlerinin esas gayesinin, “Türk kültür aşısı”nın yapıldığı mekânlar (Toksoy, 2007: 152) olduğunu söylemek mümkündür. Bir sonraki bölümde halkevlerinin bölgedeki faaliyetleri yakından mercek altına alınarak halkevlerinin bölgedeki misyonuna odaklanılacaktır.

Halkevlerinin Vilayat-ı Şarkıyye’deki Faaliyetleri

Halkevlerinin Vilayat-ı Şarkıyye’de en mühim vazifesi, dönemin yazışmalarında sıklıkla vurgulandığı üzere bölgede konuşulan “yabancı dillerle mücadele” etmek ve Türkçeyi yaygınlaştırmaktır. Bu doğrultuda en fazla mesai harcayan halkevlerinin başında Diyarbakır Halkevi gelmektedir. Bilhassa, *Dil-Edebiyat Şubesi*, *Köycülük Şubesi* ve *Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi* bölgede Türkçenin yaygınlaştırılmasına dönük çalışmalar yapıyordu. Diyarbakır Halkevi’nin dil konusunda yaptığı çalışmalardaki temel gaye Kadri Kemal Kop tarafından şu cümlelerle ortaya konuyordu: “Dil konusundaki çabalarındaki amaç, Türkiye’deki Türklerle, Türkçeden başka dil konuşan küteler arasındaki münasebeti daha kuvvetli bir hale getirmek ve bunları ana dil Türkçeyi konuşan büyük kütlenin içtimai, harsi, medeni seviyesine ulaştırmaktır.” Diyarbakır Halkevi faaliyet raporlarında *Dil-Edebiyat Şubesi*’nin faaliyetleri arasında “köylüler arasında öz Türkçenin iyi konuşulması için her yıl Mayıs ayında müsabakalar düzenleyerek Türk kültürünün yayılması için çalışmak” da yer alıyordu. Aynı şube, Diyarbakır Hapishanesi’ndeki mahkûmlara Türkçe öğretmek için kurslar açıyordu.³ *Diyarbakır Halkevi Köycülük Şubesi* de köylülere “öz Türkçe ve yurt bilgisini öğretmek” amacıyla her yıl Mayıs ayında köylüler arasında

² BCA, 490.01/963.728.1.

³ *Karacadağ*, 20 Haziran 1939, Sayı: 17, Cilt: 2, s. 23.

müşabakalar tertip ediyor ve başarılı olanlara öküz, inek, at, koyun, para vb. ödüller veriyordu (Çağlayan, 2014: 200-224). *Dil-Edebiyat Şubesi* aynı zamanda, Diyarbakır ve köylerinde dil üzerine incelemeler yaparak bölgede konuşulan dilin Türkçenin “biraz değiştirilmiş” bir biçimi olduğunu ileri sürüyordu. Konuyla ilgili olarak Behçet Kemal Çağlar şunları söylüyordu:

(...) Civar köylerdeki mahalli dağ lehçelerindeki yabancı kelimelerden dolayı bunları ayrı ve müstakil bir lisan halinde görmek isteyen eski ve gafil zihniyetin bertaraf edilmesi için, lise muallimlerinden ve mahallî lehçeleri bilen halkevi üyelerinden bir heyet teşkil edilmiş ve tetkiklere başlamıştır. Bir iki aylık çalışmadan sonra yüzlerce kelimenin asılları bulunmuş geçirdikleri değişiklik safhaları tespit edilmiş ve bu yurtdaşların ancak ana dillerini muhtelif tesirlerle biraz değiştirerek konuşmakta oldukları meydana konmuştur (Kardaş, 2007: 46).

Şüphesiz halkevleri ve halkodalarının en fazla mesai harcadığı yerlerden bir diğeri de Van'dır. Van'da 1932-1951 yılları arasında faaliyet gösteren Van Halkevi, bilhassa dil ve kültür alanında çalışmalar yaparak halkın Türkçe öğrenmesini ve bu suretle Türklüğe dâhil olmasını sağlıyordu.⁴ Van Halkevi'nin amaçlarını ve söz konusu alandaki çalışmalarını Van'da yayın yapan *Yeni Yurd* gazetesinin 16 Şubat 1940 tarihli nüshasında R. İşıpek imzasıyla kaleme alınan bir yazıda özetlemek mümkündür. İşıpek, halkevlerinin esas görevlerinden birinin “kültür ve fikir cereyanlarını yaymak” ve bunun temel gayesinin de “milli varlığı sevdirmek ve yükseltmek” olduğunu belirtiyordu:

(...) Halkevlerinin gayelerine yaklaşmak noktasında ilk vazifeleri muhitlerinin ihtiyaçlarına intibak etmiş olmalarıdır. Bundan sonraki vazife geniş ölçüde yukarıdan aşağıya doğru gelen kültür ve fikir cereyanlarını dil, tarih, edebiyat ve ahlak benliğimizi tanıtmak ve yaymaktır. (...) Bütün bu çalışmaların bir tek ifadesi milli varlığı sevdirmek ve yükseltmektir. Hedef: her milli harekette olduğu gibi Türk ırkını maddi manevi ve fikri daha yüksek bir hayata içtimai ve iktisadi bünyesine üstün bir kültür varlığına ulaştırmaktır. İlk vazifenin ihtiyacı karşılamak noktasından kuvvetle temas ettiği intibak keyfiyeti halkevlerimizin programının başında yer alır. Umumi merkez, halkevlerinin gaye edindikleri fikir ve kültür mesaisinin ilmi taraflarını üzerine almış kuvvetli enerji ve zengin kaynaklar isteyen bu işi etüt edebilecek değerli bir kadro işe başlamıştır. Bu kısımdaki mesai ana mesaidir. Yeni Türkçülük ideolojisinin ilmi temellerini bu heyet atacaktır. Bugünü yarına bağlayacak olan ilmi esasları tarih, felsefe, tefekkür tarihi, iktisat, sosyoloji v.s. gibi etütler geniş ilmi selahiyetle bu heyetin dirayetine verilmiştir.⁵

Aynı yazının devamında yazar halkevlerinin esas gayesinin “Türkçülüğü tanıtmak ve yaymak” olduğunu söylüyordu:

Kaza ve vilayetlerdeki halkevlerimizin mesaipleri daha ziyade Türkçülüğü tanıtmak ve yaymadır. Teşkilatın bu kısımda en uzaktaki köylü ve en aşağıdaki seviye ile münasebet ve irtibat tesis etmek zarureti vardır. Bu gayeye varmak için sarf edilecek mesainin şekillerini, muhitin fikir ve kültür seviyesi bakımından gösterdiği ihtiyaç ve hususiyetler içinden arayıp bulmak en kestirme ve en doğru yoldur. Muhitten ilham alarak fikir ve kültür cereyanlarımıza kuvvet vermek mümkün ise bu istifade fırsatı kaçırılmaz. Bunun gibi milli kültürümüzü ve milli tarih ve edebiyatımızı dilimizi tefekkür tarzımızı muhite aşılacak icap ediyorsa buna en uygun çalışma tarzlarını bulup tatbik etmekte vazifenin mihver noktasını teşkil eder. Bulunacak tarzlar devamlı bir tatbik kabiliyeti gösterebilecek kıymette doğrucu, genişleyici ve her an ileri gidici vasıflarda olmalıdır. (...).⁶

Halkevinin Türkçeyi yaygınlaştırmak için büyük mesai harcadığı bir diğer vilayet de Hakkâri'di. Hakkâri Halkevi başkanı İhsan Kazandioğlu imzasıyla 19 Şubat 1939 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda, vilayette konuşulan dilin muhtelif birkaç dilin

⁴ Van Halkevi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Asım Taş, “Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Van Halkevi Örneği (1932-1951)”, *Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2015.

⁵ *Yeni Yurd Van Gazetesi*, 16 Şubat 1940.

⁶ *Aynı Yer*.

karışımından meydana geldiğini, halkın Türkçe bilmediğini ve bu nedenle uzun zamandan beri kendilerini “başka bir camiaya mensup” gördüklerini belirtiyordu. Devamında Kazandioğlu, bölgenin “dil ve harf inkılabı”na çok muhtaç olduğunu şu cümlelerle ortaya koyuyordu:

(...) Muhitin dil bakımından istimal etmekte olduğu fonetiği, muhtelif birkaç lisanın halitasından [karışımından] başka bir şey değildir. Muhit, bilhassa Dil İnkılâbına ve bununla birlikte Harf İnkılâbına çok muhtaçtır. Hemen her gün resmi müessesata işlerini takip için uğrayan eşhas esefle kayda değer ki, Memur olan Türk kardeşlerinin karşısında, aralarında bir parçacık olsun Türkçe bilen, hemşerilerinin delaletiyle meramlarını anlatmaktadırlar. Bilhassa mahkemeler her gün ve her zaman müşkil vaziyetin esidirler. Tercüme edilen keyfiyetin esastan büsbütün başka safhalara da dökülüşü, görülecek işlerin çok defalar aykırı istikamette yol almasını da intaç etmektedir. Irki asaletimizin bize bahsettiği sarsılmaz kardeşlik duygularımız yabancı bir fonetiğin esiri olan halkımıza, çok kereler ve uzun zamandan beri devam edegelen başka bir camiaya mensubiyet hisleri kırıntıları halinde ve zararsız bir mahiyette yaşamak istidadını göstermektedir.⁷

Aynı yazıda Kazandioğlu, vilayette halkın yüzde sekseninin Türkçe bilmediğini, “hiçbir mana ifade etmeyen” çeşitli karışımlardan meydana gelen bir dil kullandığını ve halkevinin yaptığı çalışmalarla “öz lisan”la tanıştırıldığını ifade ediyordu:

Bugün Hakkâri merkezinde mevcut olan halkın yüzde sekseni Türkçe bilmiyor. Bilenler de buraya memleket vazifesini ifşa için gelenlerle kaynaşanlardır. Halk, öz lisanı ile daha yakından temas etmediği için dışarıda birbirleriyle olan temasında hiçbir mana ifade etmeyen lisan halitasını [karışım] kullanmaktan kendisini kurtaramıyor. Bilhassa köylerde Türkçeyi biraz bilen parmakla gösteriliyor. Onlarda ancak askerlik görevini ifa eden temiz kalpli vatandaşlarımızdan başka kimseler değildir. Türk kardeşlerimizin, yukarıda arz edilen bugünkü vaziyeti muhitte ilerletilmemiş olan kültürün tabii bir neticesidir. (...) Bu feci nispetleri göz önüne alan halkevimiz muhitte öz lisana karşı merbutiyetin en esaslı duygularla tecellisine çalışıyor. Halkı öz lisanıyla her vakit karşı karşıya getirmek için muhtelif mevzular üzerinde ve onların anlayabileceği şekilde konferanslar tertip ediyor. (...) Bu itibarla heyeti umumiyesi itibarıyla katıksız Türk olan ve Türklüğün irki asalet ve yüce vasıflarını efal ve harekâtıyla fizyonomlarında aksettiren Hakkâri halkının bir an evvel en büyük varlık olan Türklüğün kazandığı inkılâpçı ve kültürel vasıflarla techizi şarttı.⁸

26 Eylül 1941 tarihinde Yüksekova Halkodası’nda düzenlenen Türk Dili Kurultayı’nda kaymakam Kazım Atakul, Türk dilinin “yabancı dillerin” etkisinden kurtulması için yapılması gerekenleri şöyle sıralıyordu:

Şuurlu ve nurlu Cumhuriyet idaresine uyan ve yakışan beraberlikte artık el birliği ederek dil meselesini halle ve yabancı kelimeleri, dilimizden kazıyıp atmağa ve yerine ecdadın, mensup olduğu asıl milletin dilini almağa, koymağa savaşımalıdır. Türkçe bilmeyenlerle veya az bilenlerle konuşup anlaşmakta ki kolaylık sebebiyle Kürtçe konuşmağa devam ediyoruz. Bu durum Türk olan vatandaşın asıl dilini öğrenmesinde ilgisizliğidir, bunu böyle bilirsek Kürtçe konuşma yerine Türkçe konuşmayı tercih ederiz.

Dil işi kanunla, ceza ve tehditle yürütülmez bu usuller Türk’e yakışmaz. Dil işi birbirimizi daha ziyade sevmek, mensup olduğumuz büyük camianın tek anlayış vasıtası olan dili bilmek ve konuşmak yönünden el birliğiyle gayret etmeliyiz, savaş yapmalıyız. Çarşıda, pazarda, dairede her nerede olursa Türkçe dışında dil konuşana cevap vermemeli, işini görmemeli, onu müşterek dilimizi öğretim konuşmağa mecbur etmeliyiz.⁹

Halkevlerinin yoğun mesai harcadığı bir diğer vilayet Dersim’dir. 1937-1951 yılları arasında Dersim’de açılan üç halkevi ve dokuz halkodası, bölgede Türkçenin yaygınlaştırılması için çok sayıda kurs açmanın yanı sıra “Türkçeyi güzel konuşma” müsabakaları tertip ediyordu.

⁷ BCA, 490.01/785.817.3.

⁸ *Aym Belge*.

⁹ BCA, 490.01/1168.101.3-3.

Dersim'deki halkevleri ve halkodalarının Türkçeyi yaygınlaştırarak bölge halkını Türkleştirme çalışmaları 1940'lı yıllarda ivme kazanarak devam etti.¹⁰

Halkevlerinin geniş ve fazla çalışmalar yaptığı yerler arasında, Mardin, Urfa ve Siirt gibi Kürt ve Arap nüfusun yoğun olduğu vilayetler bulunuyordu. CHP Genel Sekreterliği tarafından bölgedeki halkevlerine gönderilen yazılarda, Vilayat-ı Şarkıyye'de “en önemli meselenin o muhitte Türkçeyi yaymak” olduğu sıklıkla ifade edildiğinden bölgedeki halkevleribu konuda ciddi mesai harcıyordu. Bu bağlamda, Mardin Halkevi *Dil ve Edebiyat Şubesi*’ne bağlı olarak kurulan *Türk Dili Yayma Kurumu* başta Mardin olmak üzere Cizre, Nusaybin, Savur, Midyat, Derik, Ayinkâf gibi kaza ve kasabalarda “yabancı dillerle savaş[arak]” Türkçenin yaygınlaşması için çalışıyordu. Dahası *Dil ve Edebiyat şubesi*, anadili olarak tanımladığı Türkçeyi bilmemenin ve öğrenmemenin ayıp olduğuna dair düzenli propaganda yapıyordu (Altan, 2012: 52-53). Belki daha hayret verici olanı ise Mardin Halkevi’nin, vatandaşların kendi evlerinde Türkçe konuşup konuşmadığını denetlemek için bir komite kurmuş olmasıydı (Aslan, 2011: 82).

Kürtçe ve Arapçanın yoğun bir biçimde konuşulduğu Siirt’te de Siirt Halkevi, bünyesindeki şubelerle “Türkçenin yaygınlaşması” ve “dil birliğinin sağlanması” için başta kurslar ve konferanslar olmak üzere çeşitli programlar tertip ediyordu. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, “Siirt gibi mütekâsif bir kasabada Türk kültürünü yaymak gibi çok önemli bir vazifeyi de üstüne almış bulunan” Siirt Halkevi, bilhassa *Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi*’nin başta gelen faaliyetlerinden biri, anadili Arapça ve Kürtçe olan halka Türkçe öğretmek olmuştur (Olgun, 2013: 293). Siirt Halkevi, bu amacı gerçekleştirmek için *Halk Dershanesi* ismiyle çeşitli birimler açarak vatandaşlara Türkçe okuma-yazma öğretiyordu. Ayrıca, 13 Mart 1937 tarihli *Son Posta* gazetesinin haberine göre *Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi* 1937 yılında vilâyetin bütün köy adlarını “Öz Türkçe” yapmak için halkevinde bir komisyon kurarak 600’den fazla köyün adının değiştirilmesi için teşebbüste bulunmuştu. Şube, Türkçe konuşmayı teşvik etmek amacıyla Türkçe konuşmayı öğrenenlere halkevi hoparlöründe şiir, milli marş ve şarkılar okutarak (Kardaş, 2014: 420) bir bakıma Türkçe konuşanları “ödüllendiriyordu.”

Tek partili dönemde Kemalist iktidarın Vilayat-ı Şarkıyye hakkında hazırladığı raporlarda ve CHP Genel Sekreterliği’nin bölgedeki çeşitli resmi kurumlarla yaptığı yazışmalarda bölgede Türklüğü ve Türkçeyi yaymak için halkevlerinin kurulmasının ve yoğun mesai harcamasının elzem olduğu belirtiliyordu. Mesela 28 Ağustos 1939 tarihinde Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen tarafından CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen yazıda, Ahlat Halkevi’nin açılışı şu cümlelerle izah ediliyordu: “Doğu Anadolu’da tam Türklüğü ve Türklük alemine geçmişte yaptığı hizmetleriyle anılan ve gelecek için milli, fikri hizmetlerine ihtiyacımız olan Ahlat kazası merkezinde halkevi açabilmek için 1500 liraya ihtiyaç vardır.”¹¹ 5 Nisan 1940 tarihinde Abidin Özmen’in Silvan Halkevi’nin radyo talebi ile ilgili olarak CHP Genel Sekreterliği’ne gönderdiği yazıda, “(...) özellikle inkılâp ve Türklük propagandasına önem verilmesi icap eden bu kasaba halkevi için partimizce bir radyo makinesi verilmesi” denilerek halkevinin Türklük propagandası için açılmasının zaruri olduğu vurgulanıyordu.¹² Ayrıca 24 Haziran 1940 tarihinde Siirt Halkevi başkanı tarafından CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen bir yazıda, vilayete gönderilen paranın “memleket ve milliyet idealinin kökleşmesi” için harcandığı ifade ediliyordu: “(...) dilimizden gayri diller konuşan ve içinde başka kültür ve harsların tesiri bulunan bu yerlerde şahsi enerji kadar paraya da ihtiyaç olduğunu pek ala takdir buyurursunuz. Bununla beraber bu paranın lüks ve keyfi

¹⁰ Tunceli Halkevleri ve Halkodaları hakkında geniş bilgi için bkz. Mesut Özcan, *Dersim’de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları [1932-1951]-Yazışmalar-Belgeler-Fotoğraflar*, Kalan Yayınları, İstanbul 2012.

¹¹ BCA 490.01/1700.913.1.

¹² BCA 490.01/1228.85.1.

masraflar için değil burada memleket ve milliyet idealinin kökleşmesi için lazım olduğuna emin olabilirsiniz.”¹³

Halkevleri müfettişi Kemal Güngör tarafından CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen 11 Kasım 1940 tarihli raporda, Siirt ve Mardin’de Arapçanın yaygın olduğu, bu nedenle “Arap kültürünün bu acı tesir ve nüfuzunun kaldırılması ve onun yerine milli kültür ve öz dilimizin hâkim kılınması” gerektiğine vurgu yapılıyordu. Raporun devamında Kemal Güngör, bölgede dil ve kültür konusunda hassasiyetle durulmasını ve bölgeye radyo gönderilmesi halinde Türkçenin bölgede daha kısa sürede yaygınlaşacağına dikkat çekiyordu:

Geçmiş olduğum vilayetlerden Siirt’te halkın çoğunluğu Türkçe bildiği halde Arapça konuşmaktadır. Evlerinde, çarşıda, kahvede hatta Halkevinde bile. Arap kültürünün bu acı tesir ve nüfuzunun kaldırılması ve onun yerine milli kültür ve öz dilimizin hâkim kılınması gerekir. Aynı zamanda Diyarbakır’ın köylerinden başlamak üzere Siirt’in kaza ve köylerinde, Muş’un, Bitlis’in, Van’ın kaza ve köylerinde Hakkâri havalisinde ekseriyet Kürtçe konuşmaktadır. Partimizin diğer devlet daireleri ile de işbirliği yaparak buralarda öz dilimizi yaymak ve yabancı nüfuzunu kaldırmak hususunda karar veya çalışması milli birlik ve bütünlüğümüz için olduğu kadar milli kültür davamız bakımından da çok faydalı bir hizmet olacaktır. Memleketimizin bu köşelerinde milli kültür ve inkişafımızı yaymak yerinde olur. Zira buralar, kültürel ve sosyal bakımdan inkişafa en çok muhtaç olan yerlerdir. Bu maksatla buralara sık sık konferansçılar gönderilmesi, yurdumuzun bu kısımlarıyla yakından ilgilenecek elemanların bulundurulması ve hatta mümkün olduğu takdirde köylere varıncaya kadar radyo gönderilmesinin etkili olacağı kanaatindeyim. Zira radyo bulunan yerlerde hiç Türkçe bilmeyen çocukların Türkçe şarkı söylediklerini sevinçle duydum.¹⁴

11 Aralık 1940 tarihinde CHP Bingöl milletvekili Necmeddin Sahir Sılan tarafından CHP Genel Sekreterliği’ne sunulan *Bingöl Vilayeti İşlerine Dair Görüşler ve Düşünüşler* adlı raporda, vilayet sınırları dâhilinde ekseriyetle “dağ Türkçesi” konuşulduğunu, vilayet halkının ekseriyetinin okuma-yazma bilmediğini ve % 80’inin “güzel Türkçemizi konuşmaktan mahrum olduğunu” belirtiyordu. Sılan, halk arasında “güzel Türkçemizin konuşulması ve yayılması” için eğitmen kurslarının açılmasını ve halkevlerinin daha aktif çalışmasını öneriyordu (Akekmekçi & Pervan, 2010: 53, 76-79).

CHP Maraş bölge müfettişi Mithat Aydın, 1941’de Malatya hakkında hazırlayıp CHP Genel Sekreterliği’ne sunduğu teftiş raporunda, Malatya’nın çarşı ve pazarlarında Kürtçe konuşulmasına ve buna hiç kimsenin tepki göstermemesine sitem ediyordu: “(...) Burada Kürtlük meselesi vardır. Maatteessüf de bu iş ile alâkadar kimse göremiyorum. Şehrin sokak ve çarşıları Kürtçe konuşanlar ile doludur. Resmî memurlardan ve şehirli Türklerden bir kimsenin çıkıp da Türkçe konuş dediklerini işitmiyorum.”¹⁵

1942 yılının Eylül ve Ekim aylarında beş hafta sürecek bir “Şark Vilayetleri Gezisi”ne çıkan CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal, aralarında Elazığ, Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Antep, Maraş ve Malatya’nın bulunduğu on iki vilayete dair bir rapor hazırlayarak CHP Genel Sekreterliği’ne sundu. Esendal’a göre söz konusu vilayetlerde parti teşkilatının olmaması dil farklılığından kaynaklanmaktadır: “Parti teşkilatını taşıma[ya] elverişli olmayışı vilayetlerden kazalara ve nahiye ve köylere doğru indikçe, okuyup bilenlerin azlığı değil ya, Türkçe dilini bilir insanların bulunamamasından ileri gelmiş olsa gerektir. [...] İş böyle olunca parti kurumundan önce birer kültür kurumu olan Halkevleri açmak ve dil ve bilgi yayımı için çalışıldığını istemek çok doğrudur.” Esendal, parti teşkilatının kurulması için bölge illerine yaptığı gezide halkın partiye karşı ilgisiz olduklarından yakınmış, bu nedenle bölgede halkevi açma çalışmalarına hız verilmesi üzerinde durulmasının önemine dikkat çekmişti: “İş böyle olunca Parti

¹³ BCA 490.01/1487.65.1.

¹⁴ BCA 490.01/1006.882.1.

¹⁵ BCA, 490.01/682.311.1.

kurumundan önce birer kültür kurumu olan Halkevleri açmak ve dil ve bilgi yayımı için çalışıldığını istemek çok doğrudur. Ben de bu gezintide her uğradığım doğu Halkevinde dil öğretim işlerine genişlik vermelerini istedim durdum. (...) Halkevleri çalışmalarının halk üzerinde izleri olacağı açıktır. Bulunduğu yerde de üç beş çocuğa ve gence dil öğretebilir.”¹⁶

Raporun devamında Esendal, bölgede Türkçenin dışında, “ev dilleri”nin yoğun bir şekilde konuşulduğuna ve bölgenin Kürtleştiğine dikkat çekiyordu. Esendal, bölgenin en mühim kentlerinden biri olan Diyarbakır’da Kürtçenin yaygınlaşmasının temel sebebi olarak şehrin, köylerden ve civar illerden göç almasını ve esnafın daha fazla alışveriş yapma kaygısını gösteriyordu:

(...) Bitlis’ten, Siirt’ten bir takım adamlar gelip buraya yerleşmişler. İşi gezginciliğe vurmuş bir takım Kürt köylüleri de gelip Diyarbakır’a sokulmuşlar. Bu sebeple Diyarbakır çarşılarında eskiden Kürtçe pek az konuşuluyorken bu son yıllarda, şehrin dilinde Kürtçe daha çok işitilmeye başla[n]mış. (...) Şehrin pazar esnafı kendi dillerini konuşmakta yalnız alışverişi çokça yapabilmek şiarını elde tutmakta oldukları için daha ileri bir dil olan Türkçenin gelen Kürtlerce öğrenilmesi daha doğru iken şehirliler arasında Kürtçenin artması ve şehirlilerin Kürtçeyi öğrenmeleri göze batan kayıtsızlıklardan sayılabilir.¹⁷

Bölgede Türkçenin yaygınlaştırılması için halkevinin *Dil ve Edebiyat Şubesi* çalışanları ile görüşen Esendal, konuyla ilgili olarak şunları söylüyordu:

Yurdumuzda Türkçenin işletilmesi ve ilerilemesi [ilerlemesi] gerekli olduğu düşün[ü]lmeye başlamalı pek az olmuş ise de halkımızın çoğunda bir duygu ve uyanıklık belirmiştir denilse yanlış olmaz sanıyorum. Yalnız bu uyanıklığın tesiri ile işe başlay[ı]p Türkçenin konuşulmasına çalışacak ve çalıştırılacak adamımız az olduğundan bu iş[d]e Halkevlerimizin, biraz da belediyelerin ve hükümetimizin çalışmaları faydalı olacağı düşüncesiyle arkadaşlarımız arasında açtığımız konuşmada yeni bir çalışma alanı açılmış oldu. (...) Bu arkadaşları basmakalıp çalışmalardan kurtarıp dilimizi temizlemek, işletmek, kolaylaştırmak, ileri götürmek için düşündürm[e]ye başlamanın çok faydalar vereceğini anladım.¹⁸

Son olarak, Halkevleri Yüksek Danışma Heyeti Reis Vekili Tahsin Banguoğlu tarafından 10 Haziran 1944 tarihinde CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen raporda, halkevlerinin bölgede Türkçe öğretmelerinin “gerekliliği” şu cümlelerle ifade ediliyordu: “Türkçe konuşmayan unsurların bulundukları yerlerde halkevlerinin ilk vazifesi Türkçeyi bu vatandaşlara öğretmek ve benimsetmek olmalıydı. Bunun için bu özellikleri taşıyan bölgelerdeki halkevlerinin eğitim kurumları ile de işbirliği yaparak geniş, ısrarlı ve devamlı bir faaliyet göstermesi lazımdı.”¹⁹

Sonuç

Tek partili Cumhuriyet’in en mühim ideolojik aygıtlarından biri olan halkevlerinin/halkodalarının en başat gayesi halka “rejim terbiyesi” vererek Kemalist ideolojinin konsolide olmasını sağlamaktı. Halkevleri, söz konusu gayesini Kemalist rejimin temel alamet-i farikası olan milliyetçi/Türkçü ve seküler/çağdaş bireyler yetiştirerek ifa ediyordu. Bu gayeyi gerçekleştirmek için yirmi yılı aşkın bir süre siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda faaliyette bulunan halkevleri Sovyet Rusya, Almanya ve İtalya gibi sosyalist, nasyonalist ve faşist rejimleri örnek alarak yeni bir toplum inşası için çaba harcıyordu. Kısacası, halkı Kemalist ilkeler doğrultusunda bir araya getiren halkevlerinin ümmet fikrinden ulus fikrine geçişte önemli misyon üstlenerek hem halkın sekülerleşmesi, hem de Türkçülük fikri etrafında “kaynaşmış bir kütle” haline gelmesi gibi bir işlev gördüklerini söylemek mümkündür.

¹⁶ BCA, 490.01/571.2274.1.

¹⁷ Aynı Belge.

¹⁸ Aynı Belge.

¹⁹ BCA 490.01/1015.915.2.

Hiç kuşkusuz halkevlerinin en önemli faaliyet alanları arasında Kürt ve Arap nüfusun yoğun olduğu Vilayat-ı Şarkıyye yer alıyordu. Bölge ile ilgili hazırlanan çok sayıda raporda bölgede Türkçenin yaygınlaşması ve Cumhuriyet rejiminin bölgede kabul görmesi için bölgedeki vilayet, kaza ve beldelerde halkevi/halkodası açılmasının elzem olduğu sıklıkla vurgulanıyordu. Bu öneriler ve amaçlar doğrultusunda bölgede çok sayıda halkevi ve halkodası açıldı. Bölgedeki halkevleri/halkodaları, bölgede yeni rejimin benimsenmesi ve Türkçenin hayatın her alanında kullanılması için çeşitli kurslar, konferanslar, filmler, tiyatrolar ve diğer bazı etkinlikler tertip ediyordu. Vilayat-ı Şarkıyye'deki halkevlerinin sözü edilen etkinlikleri tertip etmesindeki esas gayesi, Kemalist rejimin temel gayelerinden biri olan Kürtlerin 'Türkleşme'si ve 'medenileşme'siydi. Başka bir deyişle, halkevlerinin Kürtlere yönelik Türkçe ve Türkçü propagandanın esas gayesinin Kürtlerin 'medenileştirilerek Türkleştirilmesi' veya 'Türkleştirilerek medenileştirilmesi' idi. Ancak bölgedeki halkevlerinin kuruluşunda ve faaliyetlerinde daha ziyade öğretmen, öğrenci, subay ve CHP'nin il yönetiminde yer alan memurların oluşturduğu Kemalist bir sınıf ile kamusal alanda ilk kez aktif bir biçimde yer alan orta ve üst sınıfa mensup bireylerin yer alması bölgede Kemalist ideolojinin yeterince ilgi görmediğini ve tabana yayılmadığını göstermektedir. Ayrıca bölge nüfusunun önemli bir kısmının kırsal alanda yaşaması, bölgede kentleşme ve eğitim oranının düşük olması, halkın tamamına yakınının dine bağlılığından dolayı güçlü bir geleneğe sahip olması ve bölge nüfusunun kahir ekserinin Kürtçe ve Arapça konuşması Kemalist ideolojinin bölgede konsolide olamamasının en mühim sebepleri arasında yer almaktadır. Elbette bu durum, Kemalist ideolojinin bölgede kabul görmesinin ilk şartı olan Türkçenin de yaygınlaşması konusunda bölgedeki halkevlerinin/halkodalarının istenilen düzeyde başarı sağlayamadıkları gerçeğini de ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri, Resmi ve Süreli Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 490.01/963.728.1.

BCA, 490.01/785.817.3.

BCA 490.01/1700.913.1.

BCA 490.01/1228.85.1.

BCA 490.01/1487.65.1.

BCA 490.01/1006.882.1.

BCA, 490.01/682.311.1.

BCA, 490.01/571.2274.1.

BCA 490.01/1015.915.2.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.

CHP Halkevleri Öğreneği, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

CHP Halkevleri Çalışma Öğreneği, RecebUlusoğlu Basımevi, Ankara 1938.

CHP 1939'da Halkevleri, RecebUlusoğlu Basımevi, Ankara 1939.

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Zerbamat Matbaası, Ankara 1940.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara 1946.

CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri 1940, Ulusal Matbaa, Ankara 1940.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, Ulus Basımevi, Ankara 1936.

Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara 1935.

Karacadağ, 20 Haziran 1939, Sayı: 17, Cilt: 2, s. 23.

Yeni Yurd Van Gazetesi, 16 Şubat 1940.

Kitap, Tez ve Makaleler

AKEKMEKÇİ, Tuba-Pervan, Muazzez, [Der.], “Doğu Sorunu” Necmeddin Sahir Silan Raporları [1939-1953], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

ALTAN, Bilal, Halkevleri Sürecinde Cizre Halkevi Örneği, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2012.

ALTHUSSER, Louis, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, [4. Baskı], [Çev. Alp Tümertekin], İthaki Yayınları, İstanbul 2010.

ASLAN, Senem, “Everyday Forms of State Power and the Kurds in the Early Turkish Republic”, *Int. J. Middle East Studies*, Sayı: 43, 2011, pp. 75-93.

ÇAĞLAYAN, Ercan, Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası [1923-1950], [2. Baskı], İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

KARDAŞ, Abdulaziz, “Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951)”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/7 Summer 2014, p. 411-444, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7199>, ANKARA-TURKEY.

KARDAŞ, Canser, Diyarbakır Halkevi ve Karacadağ Dergisinin Halkbilimi Açısında Değerlendirmesi [1932-1951], [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.

KÖÇER, Mehmet-Volkan Aydemir, “CHP İktidarının Son Döneminde Samsun Alaçam Halkevinde Okuma-Yazma Seferberliği”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/12 Winter 2015, p. 631-640, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8011>, ANKARA-TURKEY.

OLGUN, Said, “Siirt Halkevi ve Faaliyetleri [1934-1951]”, *History Studies*, Volume: 5, Issue 2, A Tributeto Prof. Dr. Halil Inalcık, [March 2013], pp.287-301.

ÖZCAN, Mesut, Dersim'de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları [1932-1951]-Yazışmalar-Belgeler-Fotoğraflar, Kalan Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZDEMİR, Yavuz-Aktaş, Elif, “Halkevleri [1932'den 1951'e]”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 45, [Erzurum 2011], ss. 235-262.

ÖZER, İsmail, Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

- _____, “Halkevlerinin Milli Birliği Sağlama Yolundaki Faaliyetleri [1932-1950]”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 6, Number: 2, [2011], pp. 251-263.
- ŞİMŞEK, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri [1932-1951]*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002.
- TAŞ, Asım, “Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Van Halkevi Örneği (1932-1951)”, Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2015.
- TOKSOY, Nurcan, “Türk İnkılâbında Milli Kültürün Yeri ve Halkevi Çalışmaları”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*- Volume 2/7 Winter 2007, ss. 124-161, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.38>, ANKARA-TURKEY.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, [4. Baskı], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- YEŞİLKAYA, Neşe G., *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, [2. Baskı], İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, [14. Baskı], İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

EKLER

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 1144 - Dosya No: 15 - Sıra No: 2

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

Diyarbakır - 20.XI.936

72A
109

Başbakanlık Yüksek Katına

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

7.II.936 Gün ve Yazılışları 6/2670 sayılı buyrukları karşılığıdır.

Doğu Vilâyetlerinin kültürel kalkınması yolunda önemli rolü olan Halkevlerine Büyük Başbakanımızın verdikleri ehemmiyet nisbetinde uğraşılmakta idise de , binalarının ıslâhı ve medenî bir şekle ifrağı için karşımıza dikilen engeller büyüktü . Buna da yine Büyük Başbakanımız değerli ellerini koymak suretile hâl çaresini vermiş oluyorlar ki , bu hal bölge için büyük bir saadet teşkil eder .

Üzerinde durduğumuz Halkevlerinin plan ve inşaat vaziyetleri şu şekildedir .

A - Bitlis Halkevi :

Bitliste kurulacak yeni Halkevi, mefsuh Türk ocağından müdevver , Partiye aid eski bir kilise yerinde ve arsasında kurulması mutasavverdir . Bu arsa , dağınık olan memleket mahallelerinin her tarafına müsaid bir durumdadır .

Bunun plan ve keşifleri yapılmıştır . Parti merkezine tasdik ettirilmesi Bitlis Vilâyetine yazılmıştır .

Bu planın bedeli keşfi (26.138) lira (35) kuruştur.

Bitliste Partinin bir aresası ve bir binası vardır .

Bunların satışından ancak 3 - 4 bin lira hasıl olabilirse de bu paranın da bina meydana geldikten sonra tefrişine ancak kâfi geleceği muhakkaktır .

Bitlis Hususî idaresi de çok zayıf olduğundan inşaata yardım etmesine imkân yoktur . Binaenaleyh, ilkbaharda inşaat mevsiminde işe başlamak üzere önümüzdeki bahardan itibaren Bitlis Halkevi için keşif bedeli olan (26.138) lira (35) kuruşun verilmesini dilerim .

Ona göre hazırlık yapılması Bitlis Vilâyetine yazılmıştır .

B - Van Halkevi :

Vanda yeni Halkevi binası Belediyenin teberru ettiği ve Belediye civarındaki bir arsaya yapılacaktır . Tapusunun ikmâli Van Valiliğine yazılmıştır .

Plan ve keşfi Parti merkezine sunulmuştu . Parti, iki nokta hakkında istizahta bulundu :

Biri , Van şehrinin istikbâlde alacağı şekle göre intihap edilen yerin uygun olup olmadığı meselesidir ki , - ayrıca bir

030	10			70	459	1
-----	----	--	--	----	-----	---

7

BRND

UMUMİ MÜFETTİŞLİK

Sıra No: _____
Tarih: _____
Araç: _____

raporla da arzettiğim gibi - şehrin derhâl başka yere kaldırılması imkânsız olmasına ve Belediye civarında kurulacak bir binanın bir çok zaman halkı sinesine toplayabileceğine binaen bu nokta üzerinde tereddüd edilmemesi tarafı iltizam edilmektedir .

Diğer nokta da , bina salonunun biraz küçük görülmesiydi . Plan , Umumi Müfettişliğe g'elmiş ve salon biraz daha büyültülerek yapılan iki nevi plan ve keşif Partı merkezine sunulmak üzere bulunmuştur .

Bu bina için de metre murabbai üzerine yapılan tahmini keşif 30 bin liradır . Bu miktar paranın da Van için ayrılmasını arz ederim .

C - Diyarbekir Halkevi :

Diyarbekir Halkevinin inşasının bitirilmesi kuvveyi karibeye gelmiştir . Çok geniş bir salonu ile Doğunun en nefis bir binası olmuştur . Bir fotoğrafını raptediyorum .

Binaya , şimdiye dek 70 bin lira kadar sarfedilmiştir . Bu paradan 10 bin lirası, geçen sene Büyük Başbakanımızın emirleri üzerine Partı merkezinden verilmiştir . üstü,Vilâyet idareyi mahalliyesinden temin edilmiştir . Cüz'i miktar da Halk yardımı vardır .

Diyarbekir hususî muhasebesi bilhassa bu seneki bütçesinden 32 bin lira vermiştir . Daha fazla yardıma muktedir değildir .

Hâlbuki binanın ;

- Elektirik
- Su tesisatı
- Boya tezyinatı
- Tahta kaplama tezyinatı
- Kalörifer tesisatı
- Möbilye ve mefruşat . . .

gibi noksanları, karşılıksız kalmaktadır .

Bunlar için daha 35 bin liraya ihtiyaç vardır . Bu paranın da hemen şimdiden elimize verilmesini bilhassa dilerim .

Hatta bu şekil, aynı arz edilerek müstacel bir yardım yapılmasını Partı merkezinden de rica etmişim .

D - Mardin Halkevi :

Yüksek müsaadelerinden yüz bularak , Mardin Halkevi hakkında da maruzatta bulunmak isterim .

Geçen sene Hususî idaresindeki bir inşaat tahsisatından istifade ederek Halkevi olabilecek kabiliyette ve taksimatta 20 bin liralık kadar bir bina yaparak bunun Halkevina tahsisini Vali kararlaştır

030	10			70	459	1
-----	----	--	--	----	-----	---

8

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

Başbakan İsmet İnönü doğu vilâyetlerinde yaptıkları seyahat esnasında aşağıdaki yerlerde birer Halkevi yapılmasını emir etmişler ve bunun için de yardım edeceklerini vait buyurmuşlardır:

- 1 - Artvin
- 2 - Bayburt
- 3 - Bitlis
- 4 - Erzurum
- 5 - Erzincan
- 6 - Kars
- 7 - Van

Bunlardan başka Diyarıbekir Halkevi'nin inşasının ikmali için de 10.000 lira vait buyurmuşlardır.

Diyarıbekir Halkevi'ne bu 10.000 lira Parti'den gönderilmiştir. Ancak bu para yine kâfi gelmediğinden Hususî İdare bütçesine bu yıl konulan tahsisat ile inşaat bitirilecektir.

Diğer yedi Halkevi'nin inşa vaziyetlerine gelince:

- 1 - Artvin

Burada yapılacak Halkevi projesi İlyönkurul başkanlığınca hazırlanmış ve Partiye gönderilmişti. Bu proje hakkında 3 üncü Genel İspekterliğin mutalâası istendi ve 45.000 lira keşifli bu binanın vücuda gelmesi için mahallince ne yardım yapılacağı soruldu. Bu mutalâa gelince Parti'ce de incelenerek kararı verilecektir.

- 2 - Bayburt

Bayburt Halkevi'nin projesinin yapıldığı 3 üncü Genel İspekterlik tarafın-

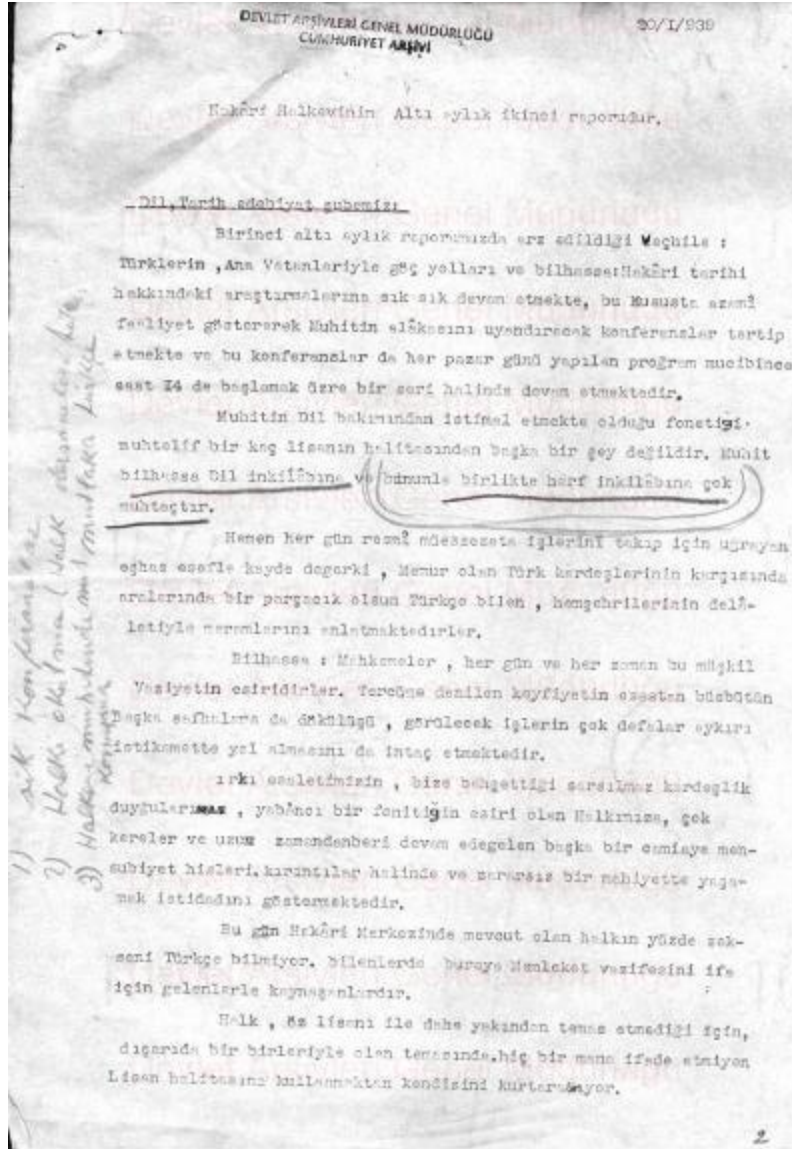
030	10			70	459	1
-----	----	--	--	----	-----	---

20

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

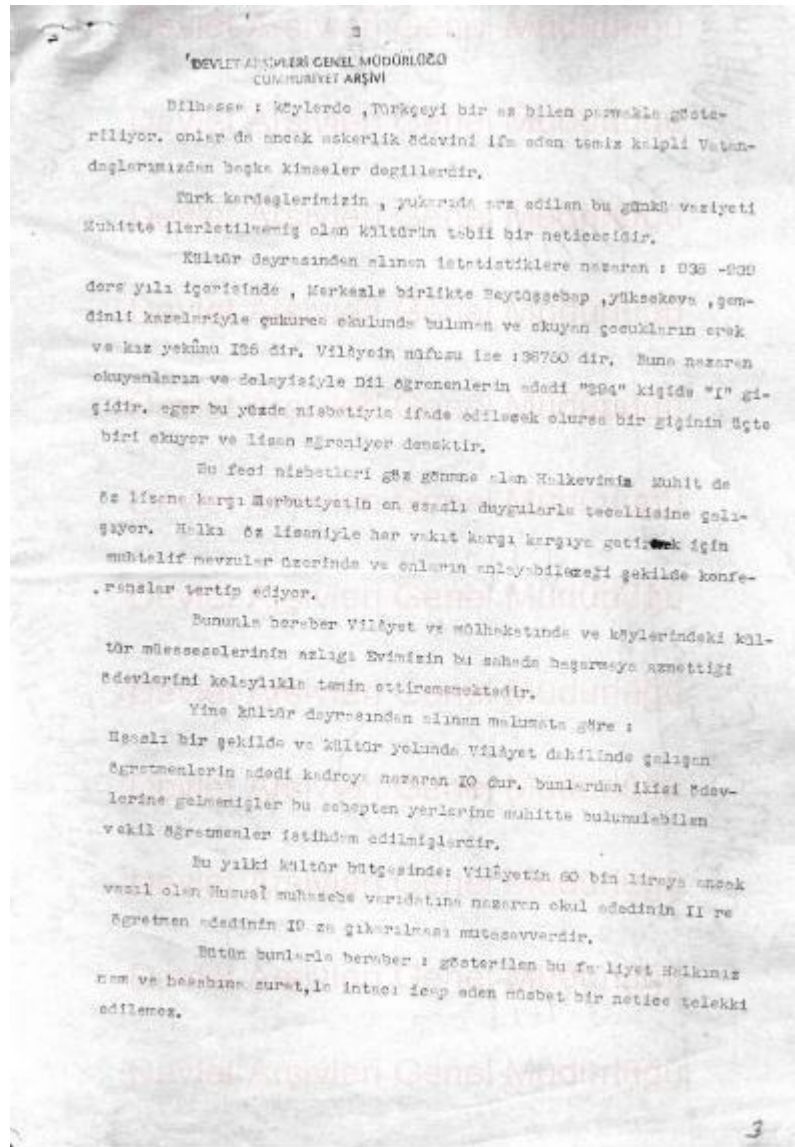

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 985 - Dosya No: 517 - Sıra No: 3

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

Fon No: 490 1 0 0 -Kutu No: 985 - Dosya No: 817 - Sıra No: 3

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

B. GENEL MÜFETTİŞLİK
Parti İş.
Sayı: 307-3328

Eki: 1

1348

C. H. P. Genel Sekreterliği
61 Ocak 1944
16214
Eki: 2

DIYARBAKIR
30.9.944

Kaydedildi

C.H.P.Genel Sekreterliğine

A n k a r a :

14 Eylül 944 tarih ve 5-70166 sayılı yazılarına karşılık-
tır:

Şikâyet mevzuunu Ergani'de bizzat kendim tetkik ettim. Şikâyetçi Yaşar Gökçek Diyarbakır Lisesinde okuduktan sonra Yüksek Muallim Mektebine kaydedilerek bir sene kaldıktan sonra kimsesiz ve hasta olan annesinin yanında kalmak için tahsilini bırakmış bir gençtir. Lise hayatı temiz ve çalışkanlıkla geçmiştir. Şimdi Ergani'de Maliyede küçük bir vazifede ücretle çalışmaktadır. Halkevi Reisile kendisini karşı karşıya konuşturdum. Bütün bu incelemelerden elde edilen netice aşağıda gösterilmiştir:

1 - Bu iki genç arasında ilk ayrılık ve infial, 30 Ağustosunda Halkevinde verilmek istenilen bir temsilin provaları sırasında başlamıştır. Piyeste mahallî danslar mevcuttur. Bu dansları Ergani halkının ve bütün şarkın bildiği ve oynadığı hora şeklinde yaparlarken müzik alâtı olmadığından şarkının kürtçe güftelerinden bazı parçaları (dansedenlerin ritme uymaları için) tekrarlanmış, Halkevi Reisi bunu menederken müşteki Yaşar hakkında şiddetli bir lisan kullanmış ve kürt dili ile Halkevinde dans yapılmaz diye azarlamış.

2 - Bu suretle başlayan infial hisleri buna inzımm eden başka sebeplerle ilerlemiştir.

Halkevi Reisi yukarıda arzettiğim prova sırasındaki hâdisenin kastî olmadığını ve kürtçeyi duyurmak ve neşretmek gayesile yapılmadığını kabul etmektedir.

3 - Halkevi Reisinin şahsına gelince;

Fazla iddiacı ve yaptığı vazifenin mahiyetini mübâlagaya meyyal bir tiynettedir. Maarif Memuru olan bu arkadaş genç muallimler arasında da, bu hırçın tabiatı yüzünden ihtilâflar yaratmıştır. Vilâyetçe başka bir kazaya nakli mutasavver olduğuna göre kendisinin Halkevi riyaasetinde kalmasına artık imkân bulunmamaktadır. Kazanın mevcut münevverleri ara-

490	01			832	284	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

46

B. GENEL MÜFETTİŞLİKDEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

DİYARBAKIR

Sayı:

v-2)

sında karakter ve kültür itibarile değerli bir şahsiyet olan Hükümet Doktorunu Ergani Halkevi Reisliğine yakında inha edeceğim.

4 - Hakikî bir Türk çocuğu olan Yaşar'dan istifade edilmesi için Halkevinin komitelerinde kendisine vazife ayırdık. Bu suretle dışardan menfi tenkitler yapmasını önlemiş ve Halkevinin içinde çalışarak mevcut eksikleri kendi elile tamamlamak imkânını hazırlamış bulunuyoruz.

5 - Hâdisenin hakikî çehresi bundan ibarettir. İkisi de genç olan Halkevi Reisile şikâyetçi Yaşar'ın mukabil şikâyetlerinin Ergani ve muhitine sari bir suitesir yarattığını gösteren en ufak bir emareye bile rastlamadım.

Arzı keyfiyet ederim.

Birinci Umumî Müfettiş

Avni Doğan

- Ercan

O.R.

R. Yaşar
g. X. 444Görülmiştir.
Dışgama
24-X-1944

25 Ekim 1944

[Signature]

ut

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ÇAĞLAYAN, E., (2015). "Halkevlerinin Vilayat-ı Şarkıyye'deki Faaliyetleri [1932-1951]/ The Activities Of The People's Houses In The Eastern Provinces [1932-1951]", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/9 Summer 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8571>, p. 105-126.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/9 Summer 2015

